

ÜLKƏR AZAD qızı NƏBİYEVƏ
Filologiya elmləri doktoru, professor əvəzi
Bakı Dövlət Universiteti

“KİTABI- DƏDƏ QORQUD” EPOSUNDA OĞUZ CƏMIYYƏTİ

«Kitabi-Dədə Qorqud» eposu oğuz cəmiyyəti üçün ənənəvi olan həyat tərzini əks etdirir. Təsvir olunan hekayətlərə real həyat zəminində yanaşmaq zəruridir, çünki onlar əsasən türklərin mifoloji dünyagörüşlərini deyil, qəbilə və tayfa dövründəki tarixi şəraitdə yaşam və fəaliyyətlərini əhatə edir. Burada müxtəlif zaman kəsiyində oğuz cəmiyyətini əhatə edən yaşam tərzini etnik yaddaşda müəyyən dövr ərzində yaşadığından sonra epikləşmiş, onun müəyyən hissəsi oğuznamələrdə öz əksini tapmışdır. Oğuz cəmiyyətinə xas olan müxtəlif yaşayış, əxlaq normalarını özündə cəmləşdirən bədii mətnə çevrilmiş və etnik yaddaşda istifadə edilmişdir. Həmin bədii mətnlər tarixin yaddaşında yaşamaqla oğuzların dünəni, keçmişini və tarixi barədə məlumatları haqqında məlumat verir.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un tarixi, mədəniyyəti, etnoqrafiyası, dövlətçilik ənənələri, idarəetmə sistemi ilə əlaqəsi barədə elmi araşdırmalar hər zaman aktualdır (1, s. 161-170). V.M.Jirmunskiyə görə, türk eposunu dünya eposu ilə müqayisə edəndə aydın görünür ki, «bu epos hadisələrin ümumi durumu və məzmunu baxımından dünya eposundan xeyli sonralar meydana gəlsə də, etnik yaddaşda yaşayan tarixi faktları və hadisələri qoruyub saxlamaq cəhətdən daha qədim görüş və təsəvvürlərlə çarpazlaşır. Ancaq bu hökmü yalnız oğuz eposu barədə vermək mümkündür. Çünki oğuz eposu tarixi həqiqətlər, hadisələr və faktlar üzərində qurulmuşdur. Ancaq qırpaq eposuna belə yanaşmaq olmaz. Çünki qırpaq eposunda romantik təsvir öndədir. Tarixilik isə bu eposa sonralar daxil olmuşdur...» (3, s. 127).

Şübhəsiz ki, oğuz və qırpaq eposları ayrı-ayrılıqda özlərinə məxsus özəlliklərlə doludur. Onların arasında ümumiliklər nə qədər artıq olsa da, hər halda fərdiliklər daha böyük əksəriyyət təşkil edir. Təkcə «Alpamiş»la, «Kitabi-Dədə Qorqud» arasındakı paralellər nə qədər çox olsa da, mövcud fərqlər onları təkcə məzmun baxımından deyil, etnik baxımdan da ayırır, onların hər birinə bütövlük, fərdilik və millilik, həmçinin onlar arasında yaranmış baxımdan zaman fərqi müəyyənləşdirməyə əsas verir. Bəllidir ki, türk eposu qədim türk mifologiyasından sonrakı dövrün məhsuludur. O, artıq formalaşmış dastançılıq ənənəsinə əsaslanırdı. Ona görə də türk eposunun yaranmasında bütövlükdə romantik elementlər, mifoloji düşüncə, sehrli görüşlər və s. mənşə göstəricisi funksiyasında çıxış edə bilməz. Türk eposunun tərkib hissəsi olan oğuz eposunda tarixi fakt önə çıxıb ozan repertuarında öz bədii ifadəsini tapandan sonra romantik üslubda

formalaşan qıpçaq eposunda tarixi faktlar görünməyə başladı. Bu prosesdə dünya eposunun təsiri ilə yanaşı, oğuz eposunun nüfuzedicisi rolu danılmazdır.

Qədim türk eposu üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, istər «Alp Ər Tonqa», yaxud «Oğuz kaqan»da, istərsə də «Şu» və başqa nümunələrdə bir elin, ulusun, gövmün tarixinin bədii tərənnümü diqqəti cəlb edir. «Alp Ər Tonqa»da, hökmdarın alplığı, rəşadəti, ölümü, xalqın ona bəslədiyi məhəbbətin bədii yekunu kimi yaranan və bizə gəlib çatan ağılar, «Şu» dastanında sakaların taleyi, xaqanın cəngavərliyi, İskəndərə qarşı dayanması, elini qoruyub saxlaması, qəhrəmanlığın sonu öz əksini tapır. Eyni ənənənin «Oğuz kaqan»da təkrarı göz önündədir. Oğuz xaqanın da dünyaya gəlişi, rəşadətləri, oğuz ellərini birləşdirməsi və nəhayət, bu qəhrəmanlığın sonu – onun öz torpaqlarını övladları arasında bölüşdürməsi dastan süjetinin əsasını təşkil edir. Dünya eposunda epik qəhrəmanın taleyi iki məqamda özünü göstərir, ya döyüşlərdə baş qəhrəman özünün son qəhrəmanlığını göstərir və döyüş meydanında qəhrəmanlıq sona yetir, yaxud da qocalıq məqamında xaqan (xan) öz varisini taxta çıxarmaqla qəhrəmanlıq dövrünə son qoyur (3, s. 149). Bu ənənə qədim türk dastanlarından başlayaraq qədim türk eposunda özünü müxtəlif variantlarda göstərir. Sonrakı dövrlərdə yaranan oğuznamələrdə, eləcə də «Şəcərəyi-tərakim»də və digər oğuznamələrdə bunu aydın görmək mümkündür.

Bizim eranın VII-VIII əsrlərindən başlayaraq oğuz epik ənənəsi oğuzların məişət, qəhrəmanlıq və sosial həyatını bütöv şəkildə epikləşdirdi. Bu, türk eposunda iki mühüm irəliləyişə təkan verdi. Əvvəla, oğuz həyatının bütün ölçülərdə epik yaddaşdan ifa repertuarına keçməsi ozan yaradıcılığını yeni, daha təkmil bir mərhələyə yüksəltdi. Ozan yaradıcılığı ənənələrini yaratdı, ikincisi isə təxminən birinci mərhələdə beş yüz illik, ikinci və üçüncü mərhələdə beş-altı yüz illik repertuar həyatı yaşayan ozan ifaçılığını «Kitabi-Dədə Qorqud»u formalaşdırdı, onu oğuzların «ana kitabı» kimi tarixi yaddaşına ötürdü.

Ozan yaradıcılığı oğuz qəbilə və tayfa həyatını bütün məişət detalları, ailə-əxlaq görüşləri, köçəri və oturaq ənənələri ilə birlikdə özündə əks etdirdi. F.Sümərin yazdığı kimi, «Dədə Qorqud» kitabı oğuzların çoxəsrlik ənənələrini, yaşam tərzini, qəhrəmanlıq rəşadətlərini, eyni zamanda daim düşmənlərlə əlbəyaxa döyüşlərdə keçən həyatını eposa gətirdi» (5, s. 47).

«Kitabi-Dədə Qorqud» oğuzları bütün ziddiyyət və təzadları, xarici və daxili düşmənləri ilə mübarizə şəraitindəki həyatı, gerçəkliyə əsaslanan dünyagörüşü, idarəçilik sistemi ilə eposda canlandırma bildi. Yunan eposundan irəli gedərək ziddiyyət və qarşıdurmaları allahlar, hökmdarlar arasından yox, real insanlar, qəbilə və tayfa halında yaşayan, dövlət yaradan, cəmiyyət quran insanlar arasından götürüb eposa gətirdi. Belə ki, qədim yunanlar antik yunan panteonu ilə bağlı süjetlərini, özlərinin «uşaqlıq dövrünün mədəniyyətini» qüdrətli yunan sənətkarlarının yaradıcılığında, məsələn, müəyyən dərəcədə Homerin yaradıcılığı, eləcə də dövrün bir sıra digər sənətkarlarının əsərləri vasitəsi ilə sonrakı nəsillərə keçmişdir. Hər halda Homer öz adı ilə bağlı olan qədim yunan mif, əfsanə və tarixi qəhrəmanlıq rəvayətlərinə elə bir ölməzlik bəxş etmişdir ki, onlar məhz Homerin adı ilə bağlı yazıya keçmiş və qüdrətli yunan eposunu təmsil etmişdir. Yunan eposu məhdud çevrədə qalmamış, antik dünyanın bütün cəngavərlik, qəhrəmanlıq və alplıq əxlaqını öz qəhrəmanlarının şücaətlərində birləşdirmişdir.

Yunan rapsodları antik yunan eposunda dünya eposundan gəlmə süjetləri ilə məharətlə işləmişlər ki, onların erkənlik elementləri ya tamamilə sıradan çıxmış, ya da özünü yalnız alt qatlarda qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu qalıntıları gürcü eposu «Amirani»də, osetin eposu «Nart»da və bir sıra başqa xalqların epos yaradıcılığında müşahidə etmək mümkündür. Odur ki, bir çox araşdırıcılar elə bu xüsusiyyətinə görə yunan eposunu daha qədim sayır, bir sıra hallarda isə süjetlərin antik qaynağı kimi ona istinad edirlər. Həqiqətdə isə yunan eposu dünya eposuna məxsus antik dəyərləri əhatə edən əfsanələri vaxtında yazıya aldığına, Homerin adı ilə onları dünyaya yaya bildiyinə görə arxaik süjet qaynağı zirvəsini qazana bilmişdir. Problemlə bağlı tədqiqatçı Q.Kazımovun araşdırmasında bu baxımdan düşündürücü məqamlar çoxdur (7, s. 30-73).

«Kitabi-Dədə Qorqud» oğuz cəmiyyətində türklərin tarixən geniş arealda yaranıb yayılan alplıq və cəngavərlik həyatının bədii salnaməsidir. Bu alplıq zaman etibarlı ilə qeyri- müəyyən olub, türk qəhrəmanlığının dərin laylarından bəhrələnmiş cəngavərlik, igidlik, döyüş, savaşı düşüncəsini əks etdirir. Milli etnik düşüncədə eli, ulusu qorumaq cəngavərliyin əsas göstəricilərindən biridir və eposda onun çevrəsi genişdir. Cəngavərlik təkcə düşməni mərdliklə məğlub etməkdən yox, həm də qüdrətli idarəçilik sistemi yaratmaqdan, ölkənin müdafiəsinin düzgün təşkil olunmasından meydana gəlir.

«Dədə Qorqud» oğuznamələrində elin müdafiə sistemi mövcuddur. Ölkə müdafiəsinin başçısı baş xaqan – Bayandır xandır və dövlətin bütün daxili və xarici siyasəti ona tabedir. Ölkənin müdafiəsi isə bilavasitə bəylərbəyinə – Qazan xana həvalə edilmişdir. Eposun ümumi məzmununda Qazan bəy baş qəhrəman kimi mühüm yer tutur və onun cəngavərliyi diqqəti cəlb edir. Oğuz elində bəylərbəyi olmaq üçün ilk növbədə cəngavərlik adını daşımaq, qəhrəmanlığın ən ali keyfiyyətlərinə yiyələnmək lazımdır.

Oğuz eposunda rast gəldiyimiz idarəçilik sistemi, dövlət tipi ən qədim ibtidai idarəedicilik formalarından biridir. Xan-xaqan idarəçiliyinə əsaslanan bu dövlətçilik sistemi dövrü üçün öz demokratikliyi ilə seçildiyi kimi, müstəqil idarəçiliyinə görə də indiyədək məlum bütün dövlətçilik formalarından fərqlənir.

Dünya eposundan fərqli olaraq «Kitabi-Dədə Qorqud»un baş qəhrəmanı tək bir cəngavər, bir qəhrəman yox, bütün oğuz elidir. Oğuz eli eposda mənəvi-əxlaqi dəyərlərin, milli özünəməxsusluğun, cəngavərlik, vətənsəverlik simvoludur. Ozanlar oğuz elinin cəngavərlik həyatını tək bir qəhrəmanın adı ilə bağlamır. Hər fərdi qəhrəmanlıq son nəticədə bütün oğuz qəhrəmanlarının, yaxud oğuzu təmsil edən qəhrəmanların iştirakı ilə tamamlanır.

«Qazılıq qoca oğlu Yegnək boyını bəyan edər, xanım, hey!» boyuna diqqət yetirək: «...İç Oğuz (Taş Oğuz) bəgləri söhbətə dərilmişdi. Yemə-içmə idi.

Qazılıq qoca, deərlərdi bir kişi var idi. Bayındır xanın vəziri idi. Şərabın itisi başına çıqdı. Qaba dizin üzərinə çökdi, Bayındır xandan aqın dilədi. Bayındır xan dəstur verdi: «Nəyə dilərsən, var!» - dedi.

Qazılıq qoca iş görmüş, iş yarar adam idi... Günlərdə bir gün Düzümdü qələsinə gəldi...

Ol qələnin bir Təkuru var idi. Adına Arşun oğlu Dirək Təkür deyərlərdi. Ol kafərin altmış arşun qaməti vardı. Altmış batman gürz salardı. Qatı möhkəm yay çəkərdi...» (8, s. 94).

Qazılıq qoca onunla döyüşə girir, məğlub olur və 16 il Düzümdü qalasında dustaq qalır. Bu məğlubiyyət tək Qazılıq qocanın deyil, bütün oğuz elinin idi. İlk öncə Qazılıq qoca Bayındır xanın vəziri idi, oğuz elindən düz on altı il onun arxasınca gələn olmamışdı.

«Dədə Qorqud» oğuznamələrində dustaqlıqda olan qəhrəman ya özü xilas olub gəlməli idi, ya da oğuz epik ənənəsinə görə qardaşı, yaxud oğlu, doğmaları tərəfindən arxasınca gəlib onu azad etməli idi. Qazan xan öz oğlunun, doğmalarının arxasınca özü getmək istəyir. Qaraca Çoban da bəyə qoşulub döyüş zamanı itirdiyi qardaşlarının intiqamını almağa gedir. Beyrəyin kafər elində dustaq olarkən arxasınca gedən olmur. Onu düşmən Təkurunun qızı xilas edir. Daha bir neçə epizodda da qəhrəmanın düşmən əlindən azad olması oğuz qəhrəmanlarının adı ilə yox, ya özünün fədakarlığı, ya da onun doğmalarının sonrakı dövr qəhrəmanlığı ilə əlaqələndirilir. O.Şaiq yazır ki, «türk məğrurluğu türkün qanından, kökündən gəlmə ənənədir. Türk o qədər məğrurdur ki, döyüşdə əsir düşmüş ən önəmli qəhrəmanının da arxasınca getmir, o, ya özü Beyrək kimi fədakarlıq göstərib dustaqlıqdan azad olmalı, gəlib yenidən oğuz qovuşmalı, ya da özünün doğmaları, babası, qardaşı, oğlu, daha başqa bir yaxını onu gedib xilas etməlidir» (2, s. 127).

Əldə olan əlyazma nüsxələrinin heç birində dustaqlıqda qalan Beyrək qılınc gücünə xilas olmur. Təkurun qızı onu evlənmə şərti ilə azad edir. Yeri gəlmişkən türk eposunda, dustaqlıqdan müəyyən şərtlə azad edilmənin müxtəlif formaları – pul-girov qoyub dustaqlıqdan azad olma, övladlarından birini girov qoymaq (qızını düşməne ərə vermək) və ən nəhayət, düşmən qızına aşiq olma və azad edildikdən sonra onu gəlib öz elinə aparmaq şərti ilə azad olma vardır. Beyrək dustaqlıqdan xilas olur, ancaq şərtini yerinə yetirmir. Şərtin yerinə yetirilmədiyini bütün süjetlərdə qəhrəmanın sonradan həyatı faciə ilə yekunlaşır (6, s. 235-236)

Dastanın Vatikan nüsxəsində Beyrəyin təkür qızını oğuz elinə gətirməsinə təsadüf edilir (epizodik şəkildə olsa da), ancaq onun cəngavərlik yolu ilə azad olma faktına rast gəlinmir. Əldə olan süjetlərin yalnız birində, Beyrək döyüş yolu ilə bəzirganların malını xilas edir. Sonrakı epizodlarda isə Beyrəyin döyüş qəhrəmanlığı diqqəti çəkmir. Amma eposda Beyrək oğuz elinin «üzü niqablı» cəngavərlərindən biri kimi təqdim edilir. Güman oluna bilər ki, oğuz eposunun Beyrəyin qəhrəmanlıqlarından bəhs edən başqa hekayətlər də olmuşdur. O.Şaiq Beyrəyin düşmən elindən qəhrəmanlıqla xilas olması faktını qeyd etsə də, hansı mənbəyə əsaslandığını təəssüf ki, göstərmir.

“Dədə Qorqud” oğuznamələrində təsvir olunan cəmiyyətdə mənəvi-əxlaqi dəyərlərin, müxtəlif adət və ənənələrin oğuzların gündəlik həyatında nə qədər əhəmiyyətli olması diqqəti cəlb edir. Bu isə oğuzların ən qədim adət və ənənələrinin etnik yaddaşda uzun illərdən bəri yaşadığını, bütün bu kulturoloji dəyərlərin ozan ifadəçiliyi ilə eposda əks olunduğunu bir daha təsdiqləyir.

Oğuz cəmiyyəti elə qurulmuşdur ki, nəsillərin bir-birini əvəzləməsi prosesində onların milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri, qəhrəmanlıq tarixi, tayfa düşüncəsi ilə bağlı demək olar ki, bütün etik-estetik detalları eposa daxil olmuşdur. Yəni oğuzlara məxsus ənənələr ozan yaradıcılığında təqdim olunmuşdur.

Oğuz elinin təkamülü, inkişafı, sivilizasiyaya doğru irəliləyişi və mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamaq, onları davam etdirmək baxımından ozan yardımçılığının rolu önəmlidir.

Oğuz cəmiyyətinə xas olan məişət dünyası, əxlaq qaydaları, mərasim və etiqadlar “Dədə Qorqud” da əhatə olunan milli həyatı öyrənmək baxımından diqqəti cəlb edir. Oğuz elində hər bir cəmiyyət üzvünün vəzifəsi dünyaya övlad gətirmək, qəhrəman tərbiyə etmək meyarı ilə ölçülürdü. Bu, türkün həm də sivil cəmiyyətə doğru inkişafının göstəricisi idi. Sivil cəmiyyətlərdə hökmdarlar oğul övladlarını körpəlikdən

qəhrəman kimi böyütmək üçün xüsusi tərbiyə üsulları işləyib hazırlayırdılar. Bu ənənə sonralar türk hökmdarları tərəfindən də davam etdirilmişdir. Tayfanı yaşatmaq, böyütmək və artırmaq üçün övladı olmayan oğuz bəyləri yığışib məclis düzəldər, Allaha dua edərtilər ki, onların övladı olsun. Hətta bəzən onları Beyrək və Banuçiçək kimi bir-birinə beşikkərtmə də edərtilər ki, onlar Allahın cəmiyyətə verdiyi övlad kimi xoşbəxt olsunlar. Bu məsələyə xanlar xanı Bayandır xan səviyyəsində diqqət yetirilir. Övladı olmayanlar Dirsə xanın timsalında qara çadırdə əyləşdiririr, "... oğlı-qızı olmayanı tənri-təala qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız" deməklə cəmiyyətdə məzəmmət olunurlar. Bu, tayfa münasibətləri dövründə cəmiyyətdə türk xaqanın- Bayandır xanın ölkənin demoqrafik inkişafına diqqəti kimi nəzəri cəlb edir. Bu tipli sivil tədbirlərin, cəzalandırmanın qədim Roma cəmiyyəti üçün daha səciyyəvi olduğu da məlumdur.

Oğuz tayfa düşüncəsində cəmiyyət üçün övlad tərbiyə etmək tayfanın bütövlüyünü qoruyub saxlamağın əsas şərtlərindəndir. Epik yaddaşda qəhrəmanın sonrakı inkişafı da onun tayfa həyatı və yüksəlişi ilə bağlıdır. Məsələn, oğuzlar oğlan uşağına ad qoymazdılar. Cəmiyyət içərisində belə bir qayda yaşamaqda idi ki, oğlan övladına onun göstərdiyi igidliyə görə ad verilməlidir. Bu, yetişməkdə olan nəslin qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyə olunma prosesinə psixoloji təsirin güclü vasitəsidir. Oğuz elində dünyaya gələn oğul övladı ağıl kəsəndən yaxşı ad qazanmaq üçün özünü hazırlayırdı. Eposda bu proses bütün təfərrüatı ilə əks olunmuşdur. Qəhrəmanlar əsl adlarını on beş, on altı yaşlarında ala bilirlər. Elə Dirsə xanın nəzir-niyazla əldə etdiyi tək övladı da belə həyat yaşayır «... Məgər sultanım, genə yazın buğayı saraydan çıxardılar. Üç kişi sağ yanından, üç kişi sol yanından dəmir zəncirlə buğayı tutmuşlardı. Gəlüb meydan ortasında qoyu verdilər. ... Dirsə xanın oğlancığı, üç dəxi ordı uşağı meydanda aşuq oynarlardı. Buğayı qoyu verdilər, oğlancılara «qaç» dedilər. Ol üç oğlan qaçdı. Dirsə xanın oğlancuğu qaçmadı. Ağ meydanın ortasında baxdı- turdı. Buğa dəxi oğlana sürdi – gəldi. Dilədi ki, oğlanı həlak qılaydı. Oğlan yumruğılə buğanın alına qıya tutub çaldı. Buğa götin-götin getdi. Buğa oğlana sürdi, gerü gəldi. Oğlan yenə buğanın alına yumruğılə qatı urdı. Oğlan bu qatla buğanın alına yumruğunu tayadı, sürdi meydanın başına çıxardı... Oğlan buğanın alından yumruğun gedirdi, yolundan savıldı; dəpəsinin üstinə yıqıldı. Oğlan bıçağına əl urdı. Buğanın başını kəsdi». Oğuz bəyləri gəlib, oğlanın igidliyinə təhsin dedilər. «Dədəm Qorqut gəlsün, bu oğlana ad qosun: biləncə alub, babasına varsun. Babasından oğlana bəglik istəsün, təxt alı versün» - dedilər. (8, s. 36) Cəmiyyət həyatının adi normativ aktı olan adqoyma oğuzlarda ilkin çağlarda heç də adi məişət mərasimi deyildi, - advermə bəylik vermə, taxt vermə, eləcə də müəyyən dərəcədə müstəqil şəkildə həyata atılma, qəhrəmanlar sırasına qoşulma, düşmənlə döyüş meydanına çıxma səlahiyyəti qazanmaq demək idi. Epik təfəkkürdən gələn həmin hadisənin sonluğuna diqqət yetirək:

« ...Çağırıldı. Dədəm Qorqut gəlür oldı. Oğlanı alub babasına vardı. Dədə Qorqut oğlanın babasına soylamış, görəlmiş, xanım, nə soylamış:

Aydır:

Hey Dirsə xan! Oğlana bəglik vergil,

Təxt vergil – ərdəmlidir!

Boynı uzın bədəvi at vergil,

Binər olsun, hünərlidir!

Ağ ayıldan tümən qoyun vergil –

Bu oğlana şişlik olsun, - ərdəmlidir!

Qaytabandan qızıl dəvə vergil bu oğlana,

Yüklət olsun, hünərlidir!

Altun başlu ban ev vergil bu oğlana,

Kölgə olsun, ərdəmlidir!

Çigin quşlu cübbə ton vergil bu oğlana,

Geyər olsun, hünərlidir!

Bayandır xanın ağ meydanında bu oğlan cəng etmişdür. Bir buğa öldürmüş sənin oğlın, adı Buğac olsun. Adını bən verdüm, yaşını allah versün, - dedi»(8, s.36). Göründüyü kimi, Buğac ad qoyulana qədər göstərilən bütün şərtlərdən məhrum idi. Çünki elə bir qəhrəmanlığı olmadığına görə ona ad qoyulmamış, o hələ cəmiyyətdə igid bir qəhrəman kimi tanınmamışdı. Dünyaya gələn uşağa adqoymanın – türk xalqları içərisində müxtəlif tipli formaları vardır. Ancaq «Dədə Qorqud» kitabındakı adqoymalar onların qədim formalarından biridir. Oğuz elində adqoyma tayfanın o qədər diqqət mərkəzində olmuşdur ki, sonralar bu ənənə müxtəlif mərasimlərlə bəzənmişdir. Adqoyma sakral mərasim kimi türk etnik mədəniyyətində səciyyəvi haldır. Ad alan hər bir uşaq və ya yeniyetmə nəinki cəmiyyətin üzvü olur, həm də adına görə yaşamaq olurdur.

Oğuz cəmiyyətinin aparıcı bir ənənəsini epik yaddaşda əbədiləşdirmək üçün türk xalqları onu mərasimləşdirmişlər. Hələ islamdan xeyli əvvəl türk xalqları adqoymanı tayfa həyatı ilə daha sıx bağlamağa, onu özünün müxtəlif görüş və etiqadları ilə əlaqələndirməyə cəhd etmişlər. Adqoyma xalqların, tayfaların ən qədim görüş və etiqadları ilə sıx bağlı olmuş, həmin görüşlərin dərin izləri müxtəlif tayfa etiqadlarında öz əksini tapmışdır. Adqoymanın mərasimləşmə prosesi cəmiyyət həyatında baş verən yaradıcı təxəyyülün inkişaf sürəti, bir də etiqad çevrəsi ilə bağlı olmuşdur. Dəyişən etiqadlar cəmiyyətə yeni adlar silsiləsi, yeni görüş və baxışlar gətirdiyi kimi, xalqların qədim çağlardan yaranıb formalaşan etiqadları, məsələn, simvolik, fetişist, totemist, animist və s. kimi baxışları da ad sistemini yeniləşdirmiş, həmin baxışlara söykənən adlar silsiləsini cəmiyyətə təqdim etmişdir. Mənbələrə görə, «...qədim adlar silsiləsinin meydana çıxmasında xalqların əski görüş və etiqadları az rol oynamamışdır. Bu ənənə türklər, slavyanlar, eləcə də əksər Şərqi xalqları içərisində geniş yayılmışdır. Bu görüşlər bütövlükdə dünya xalqları üçün ənənəvi olmuş, dünya xalqlarının epik şifahi yaradıcılığında mühüm yer tutmuşdur. Bu izlər yunan eposundan başlayaraq Avropa xalqlarının epik düşüncəsində yaşamışdır. Slavyan və türk xalqlarının epik yaddaşında isə daha mükəmməl yüksəliş prosesi keçib şəxs adlarında özünü açıq şəkildə qoruya bilmişdir» (4).

«Kitabi-Dədə Qorqud»da oğuz cəmiyyəti geniş və müxtəlif epizodlarda üzə çıxır, oğuz qəbiləsinin gündəlik həyatı, məişəti, əxlaq qaydaları, düşmən basqınları zamanı düşdüyü çətinliklər barədə epik yaddaşdan gələn detalların zəngin silsiləsini əhatə edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayat F. “Dədə Qorqud” oğuznamələrində dövlətçilik və idarəetmə. // Dədə Qorqud aliliyi (Məqalələr toplusu), Bakı: Sultan qrapicş, 1999, s.161-170
2. Gökyay O.Ş. Dedem Korkutun kitabı. İstanbul, 1973, 358 s.
3. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Л.: Наука, 1974, 631 с.
4. Путилов Б.Н. Героический эпос и действительность. Л.: 1989, 381с.
5. Sümər F. Oğuzlar. Bakı: “Elm”,1992, 427 s.
6. Kamal Abdulla. Sırr içində dastan və yaxud Gizli Dədə Qorqud-2. Bakı: Yeni nəşrlər evi, “Elm”, 1999, 288 s.
7. Kazımov Q. Homerin poemaları və “Kitabi- Dədə Qorqud”. Bakı: Təhsil, 2006, 79 s.
8. Kitabi-Dədə Qorqud (Tərtib, transkripsiya, sadələş. variant və müqəddimə F.Zeynalov və S. Əlizadəndir). Bakı: Yazıçı, 1988, 265s.

Açar sözlər: Kitab, oğuzlar, məişət dünyası, cəmiyyət, qəhrəman, tarixi mənbə, əlyazma

Улькер Азад кызы Набиева

Огузское общество в эпосе “ Книга моего Деда КORKUT ”

Резюме

В представленной статье, сказания “Книги моего Деда КORKUT” привлечены к исследованию, как древние источники отражающие социально-политические процессы, национально – моральные, семейные отношения, рыцарские традиции и т. д. в огузском обществе. По источникам, в которых проводились параллели с мировым эпосом, утверждается, что правила совместного проживания в эпосе отражены на основе огузской эпической традиции. В огузском обществе, огузский эль является символом рыцарских традиций. Привлекают внимание, также основные задачи, стоявшие перед огузами в обществе, описанном в эпосе. Они осуществляются на основе принятых морально- духовных правил, в рамках различных обычаев, ритуалов, как женитьба, наречение детей именем и т.д.

Ключевые слова: Книга, огузы, бытовой мир, общество, герой, исторический источник, рукопись

Ulker Azad gizi Nabiyeva

Oguz society in the epic "The Book of Dede Korkut"

Summary

In the presented article, the legends of “The Book of Dede Korkut” are involved in research as ancient sources reflecting socio-political processes, national and moral, family relations, knightly traditions, etc in the Oghuz society. According to sources that drew parallels with the world epic, it is argued that the rules of living together in the epic are reflected on the basis of the Oghuz epic tradition. In Oghuz society, oghuz ale is a symbol of knightly traditions. Attention is also drawn to the main tasks facing the oguzes in the society

described in the epic. They are carried out on the basis of accepted moral and spiritual rules, within the framework of various customs, rituals, such as marriage, naming children by their names, etc.

Key words: Book, Oghuz, everyday life, society, hero, historical source, manuscript